

Lucyna Szaniawska

Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN
ORCID 0000-0002-6861-7248

Niespójność komentarzy z realiami XVI–XVIII-wiecznej kartografii w polskim wydaniu książki Kevina J. Browna *Dawne mapy. Podróż w przeszłość*

Discrepancy between Commentary and Facts in the 16th–18th-Century Cartography in the Polish Edition of Kevin J. Brown's *A Journey Back in Time Through Maps*

Kevin J. Brown, *Dawne mapy. Podróż w przeszłość*, tłum. Michał Zagrodzki, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2019, ss. 207, 73 reprodukcje dawnych map

The article highlights the most serious factual mistakes and errors in the descriptions of the reproduced maps in the Polish edition of Kevin J. Brown's *A Journey Back in Time Through Maps* (*Dawne mapy. Podróż w przeszłość*, transl. M. Zagrodzki, Warszawa 2019). The author explains in detail the history of creation and facts related to the 16th–18th-century maps such as: Jean Janvier's *Mappe-monde, ou description du globe terrestre* (1762), Didier Robert de Vaugondy's *Mappemonde ou description du Globe terrestre* (1783), Philippe Buache's *Mappemonde à l'usage de l'instruction* (1808), Jodocus Hondius's *Designatio orbis Christiani* (1621), Athanasius Kircher's *Tabula geographico-hydrographica* (1665), or Johann Baptista Homann's *Accurata Utopiae tabula* (after 1724). The evolution of representing the California Peninsula on manuscript and printed maps up to the mid-18th century is briefly discussed.

Keywords: old maps, maps of the world, maps of America, California as an island

Słowa kluczowe: dawne mapy, mapy świata, mapy Ameryki, Kalifornia wyspą

Wprowadzenie

W ostatnich dziesięciu latach na polskim rynku księgarskim ukazało się kilkanaście książek popularyzujących dzieje dawnej mapy. Większość z nich to tłumaczenia dzieł wydanych na zachodzie i wszystkie bez wyjątku zostały przez wydawców bogato ilustrowane reprodukcjami map. Niestety merytoryczna zawartość tekstów towarzyszących obrazom pozostawia wiele do życzenia¹. Między innymi Wydawnictwo Arkady opublikowało trzy albumy z mapami. Pierwszy z nich, *Skarby kartografii* Jana A. Wendta (Warszawa 2013), prezentował autorski przegląd dawnych map, poczynając od uważanej wówczas za najdawniejszą z ok. 600 r. p.n.e., rytej na glinianej tabliczce w Babilonii, a kończąc na mapach Rzeczypospolitej wydanych w trzydziestych latach XX w. przez Wojskowy Instytut Geograficzny. Drugi to tłumaczenie albumu Jerry'ego Barttona *Słynne mapy, arcydzieła światowej kartografii i ich tajemnice* (Warszawa 2016), w którym autor omówił na przykładach ułożonych chronologicznie map i stron atlasów rozwój myśli geograficznej. Reprodukcje map wzbogacił opisami. Narrację rozpoczął od przełomowych map starożytnego greckojęzycznego geografa Klaudiusza Ptolemeusza oraz średniowiecznego obrazu „starego świata” *Mappa Mundi* z Herefordu. Bartton dołączył do całości rzadko omawianą przez historyków kartografii mapę drzeworytową Ambrosiusa Holbeina fikcyjnych obszarów *Utopiae Insulae Tabula*, wydaną w dziele Thomasa More'a w 1518 r., a także szczegółowo omówił kartogram anamorficzny świata wykonany przez Danny'ego Dorlinga w 2008 r. W obu publikacjach na zakończenie postawiono pytanie: czy we współczesnym świecie jest wciąż miejsce na starannie opracowywane mapy papierowe, czy może „internetowa rewolucja rozpoczęta w latach dziewięćdziesiątych XX w.” i pojawienie się internetowej mapy Google wyeliminuje tradycyjne mapy?

Trzeci z kolei, omawiany tutaj album wydany przez Arkady jest dziełem Kevina Jamesa Browna, właściciela znanego nowojorskiego antykwariatu Geographicus Rare Antique Maps otwartego w 1999 r., obecnie działającego przede wszystkim w Internecie². Brown ukończył studia filozoficzne i historyczne w Bennington College w stanie Vermont, specjalizując się w średniowiecznych pielgrzymkach. Jego zainteresowanie antykami i sztuką sięga czasów studenckich, kiedy to odwiedzał sklepy z antykami w Nowej Anglii. Po ukończeniu studiów przez kilka lat zajmował się afrykańskimi i polinezyjskimi artefaktami, zanim założył antykwariat specjalizujący się w handlu dawnymi mapami. Oprócz tej książki jest autorem *Great City Plans: Visions and Evolution through the Ages* (Vercelli 2020), będącej nową wersją książki *Great City Maps: a Historical Journey through Maps, Plans, and Paintings* (London 2016)³. Książka ta przedstawia ewolucję najważniejszych miast świata

1 Zob. np. moje recenzje: L. Szaniawska, *Edward Brooke-Hitching, The Phantom Atlas. The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps*, SIMON & Schuster, London 2016 „Studia Geohistorica. Rocznik Historyczno-Geograficzny” t. 5, 2017, s. 243–248 (wersja polskojęzyczna tej książki: *Atlas lądów niebytych. Największe mity, zmyślenia i polemiki kartografów*, Poznań 2017); eadem, *Thomas Reinertsen Berg, Teatr świata. Mapy, które tworzą historię*, tłum. Maria Gołębiowska-Bijak, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2018, ss. 368, 51 reprodukcji dawnych map, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 65, 2020, nr 4, s. 168–175; eadem, *Edward Brooke-Hitching, Złoty atlas. Największe wyprawy, odkrycia i poszukiwania na mapach*, tłum. Janusz Szczepański, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2018, ss. 255 [1], 120 reprodukcji dawnych map, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” t. 66, 2021, nr 3, s. 219–224.

2 Geographicus Rare Antique Maps, www.geographicus.com [dostęp 6.10.2021]

3 Na podstawie strony internetowej antykwariatu Geographicus Rare Antique Maps, www.geographicus.com/P/abus [dostęp 6.10.2021].

w oparciu o ich przedstawienia na planach, obrazach i mapach. Autor omawia podróże *grand tour*, specyfikę miast azjatyckich, miast granicznych i osadnictwa związanego z gorączką złota itp. Towarzyszące planom opisy zawierają ich kontekst historyczny, polityczny, społeczny i ekonomiczny. Krótkie biografie twórców zaznaczają ich wkład w rozwój kartografii danego miasta. Brown skupia się w szczególności na rozwoju metropolii Nowego Jorku, Londynu, Paryża, Pekinu, Tokio i Rzymu, których obrazy pojawiają się wielokrotnie w książce.

Ta krótka charakterystyka albumu o miastach została tu wprowadzona, by pokazać przyszłemu czytelnikowi książki *Dawne mapy. Podróż w przeszłość* sposób narracji autora oraz by udowodnić, że mapa nie jest jedynym, ani nawet głównym bohaterem. Amerykański antykwariusz Brown próbuje poprzez omówienie zreprodukowanych planów czy map powiedzieć coś więcej o świecie, który już bezpowrotnie minął, a jego ślady pozostały głównie w dawnych dokumentach, między innymi na mapach.

Oryginalny tytuł recenzowanej książki brzmi *A Journey Back in Time Through Maps*. Do tej pory ukazała się dwukrotnie: w 2017 i 2018 r. (w wersji poszerzonej o 15 map i ich opisy). Wydanie włoskie ukazało się dwukrotnie w tych samych latach, wydanie czeskie – w 2019 r., francuskie – w 2017 r. Dlaczego książki Browna cieszą się takim powodzeniem? Być może w tej recenzji uda mi się odpowiedzieć na pytanie. Ja także z przyjemnością zapoznałam się z graficzną zawartością albumu *Dawne mapy. Podróż w przeszłość*.

Omówienie najbardziej jaskrawych błędów i nieścisłości w opisach map z XVI–XVIII w.

Książka liczy dziewięć rozdziałów, składających się z kilku podrozdziałów, z których każdy został zilustrowany reprodukcją mapy. Tytuły rozdziałów oraz dwustronicowe teksty wprowadzające wskazują na tematy, jakie w nich zaprezentowano. Pierwszy rozdział, zatytułowany *Początki kartografii. Od Peutingerera do Keplera*, zawiera reprodukcje map wybranych zapewne pod kątem „ciekawostek dawnej kartografii z wieków XIII–XVI”. Pierwsze merytoryczne błędy Browna można znaleźć już w tym rozdziale, w omówieniu mapy *Tabula Peutingeriana*. Z jednej strony prezentowana w książce mapa nie została zobrazowana jedyną znaną kopią z ok. 1250 r. niezachowanego rzymskiego oryginału (z ok. 250 r.)⁴, przechowywaną w Österreichische Nationalbibliothek (Biblioteka Narodowa Austrii) i od kilkunastu lat udostępnianą w całości przez bibliotekę w bardzo wysokiej rozdzielczości w domenie publicznej; z drugiej strony zdanie: „Niestety, z powodu szczególnej delikatności nie jest eksponowana publicznie” (s. 16) jest bałamutne, a pokazanie w książce rekonstrukcji mapy, wykonanej przez Konrada Millera w 1888 r.⁵ (s. 17–19), jest nieuzasadnione i mniej atrakcyjne dla czytelnika. Stwierdzenie: „uczeni są zdania, że

4 Rok podany za katalogiem Österreichische Nationalbibliothek, rękopis Cod. Vindobonensis 324, na stronie www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Tabula/tab_or00.html [dostęp 6.10.2021]. W recenzowanej książce podano datowanie: „kopia z XII wieku”, a powstanie rzymskiego oryginału opisano następująco: „za czasów panowania cesarza Augusta w I wieku p.n.e.” (s. 16). Zob. także B. Salway, *The Nature and Genesis of the Peutinger Map*, „Imago Mundi” t. 57, 2005, s. 119–135; E. Albu, *Imperial Geography and the Medieval Peutinger Map*, „Imago Mundi” t. 57, 2005, s. 136–148.

5 W opisie nie powołano się na nazwisko Millera ani nie podano informacji, że w książce reprodukowana jest jego rekonstrukcja, a nie oryginał mapy z XIII w. (w książce dodatkowy błąd: „XII w.”).

kiedyś musiała istnieć dodatkowa część mapy, obecnie zaginiona, obejmująca tereny położone bardziej na zachód, za Cieśniną Gibraltarską” (s. 16) dotyczy zapisu Millera na kopii drukowanej w 1888 r.: „SEGMENTUM I temporum iniquitate periiit”. A przecież na mapie w zbiorach Österreichische Nationalbibliothek wyraźnie widać niewielki skrawek dalszej, zachodniej części mapy. Datowanie wersji oryginalnej tego rzymskiego itinerarium, jak i jej kopii odkrytej przez Peutingera jest ciągle badane i dyskutowane, co w żadnej mierze nie wynika z opisu autora.

Kolejne mapy w rozdziale pierwszym są narysowane w odmiennych niż stosowane obecnie odwzorowaniach, czasami bardzo zabawnych, jak np. mapa świata *Die ganze Welt in einem Kleberblat* Heinricha Büntinga w kształcie trójlistnej koniczyny, wydana po raz pierwszy w Magdeburgu 1581 r.⁶ (s. 30–31), lub *Nova Orbis Terrarum delineatio singulari ratione accommodata meridiano Tabb. Rudolphi Astronomicarum* (s. 34–35), przygotowana na zlecenie Johanna Keplera w odwzorowaniu planiglobów, których południk zerowy dla upamiętnienia znakomitego astronoma Tychona Brahego przechodzi przez jego obserwatorium Uraniborg (szw. Uraniborg) na wyspie Hven (szw. Ven). Została narysowana przez Philipa Ekebrechta⁷ i rytowana Johanna Philippa Walcha w 1630 r., by ilustrować książkę Keplera *Tabulae Rudolphinae* (Ulm 1627), zawierającą katalog gwiazd i planet ułożony na podstawie obserwacji Brahego oraz Keplera, ale wówczas tej miedziorytnicznej odbitki nie użyto. Jak pisze Peter Meurer, bezpośrednim powodem edycji była koronacja cesarza Leopolda I w 1658 r. i wówczas, dodając dedykację dla cesarza, po raz pierwszy wydano ją w Norymberdze⁸.

We wprowadzeniu rozdziału drugiego, *Holenderski złoty wiek. Rozwój mapy współczesnej*, jego treść zawarto w następującym stwierdzeniu:

Kartografowie holenderskiego złotego wieku wspierani przez bogatych książąt handlu, którzy potrzebowali map, by lepiej rozumieć swoje globalne imperia, przez kapitanów statków, pragnących poznać drogi morskie do Indii, przez rozwiniętą branżę drukarską i bogactwo nowych wiadomości, zalewających codziennie ruchliwe porty, zrewolucjonizowali kartografię handlową (s. 36).

Tytuły podrozdziałów autor utworzył z oryginalnych tytułów map, które ułożył w zasadzie chronologicznie. I tak rozdział rozpoczyna mapa *Typus orbis terrarum* antwerpskiego kartografa Abrahama Orteliusa po raz pierwszy opublikowana w 1570 r.; druga mapa świata *Pars orbis*, opracowana przez Benedykta Ariasa Montanusa z zapisaną pod tytułem datą 1571 r., była przeznaczona do tzw. „Biblii Poliglotty”, wydanej przez antwerpską oficynę Christophera Plantina w latach 1568–1573; trzecia to *Septentrionalium terrarum descriptio* pochodzącego z Flandrii kartografa Gerarda Mercatora w wersji z 1606 r.; czwarta, *Orbis terrae novissima descriptio*, była rytowana przez działającego w Amsterdamie Jodocusa Hondiusa na podstawie planiglobów Gerarda Mercatora i drukowana przez Jeana Le Clerca w Paryżu

6 Opisana przez R.W. Shirley, *The Mapping of the World: Early Printed World Maps 1472–1700*, London 1987, opis 142.

7 W recenzowanej książce: „rytowana przez Philipa Ekebrechta”.

8 W recenzowanej książce dzieje powstania mapy są napisane w sposób mało czytelny (s. 34). Informacje przytaczam za: P. Meurer, *Die Werkgeschichte der Weltkarte von Johannes Kepler und Philipp Ekebrecht (1630/58)*, „Cartographica Helvetica” t. 49, 2014, s. 27–38.

w 1633 r.⁹, na co wskazuje zapis na mapie: „Authore Gerardo Mercatore, nuperime vero iuxta recentiores Cosmographos aucta et recognita. I. Hondius sculp., I. le Clerc excu. 1633” (s. 44–45); piąta mapa z 1652 r.¹⁰, również świata, opracowana przez Claesa Janszooona Visschera (na mapie „Auctore N. I. Piscator”) *Nova totius terrarum orbis geographica ac hydrographica tabula*, była czwartą, najpóźniejszą wersją¹¹ i z oczywistych powodów posiadała wiele uaktualnień zaczerpniętych z kolejnych odkryć geograficznych; szóstej mapy *Werrelt kaert* Brown nie datował, wspominał jedynie o jej pierwszej wersji zamieszczonej w wydaniu Biblii z 1682 r., błędnie podał jednak, że opracował ją Nicolas Visscher (s. 49), zamiast stwierdzić, że była skompilowana przez Isaaka van der Putte i Jacoba Savry’ego, a drukowana w Amsterdamie w latach 1710–1719¹². W jej opisie nawiązał za to do ciekawego faktu rysowania na dawnych mapach Półwyspu Kalifornijskiego jako wyspy, którą to kwestię rozwinę później, natomiast nie odnotował, że ciekawostką i śladem dla prowadzenia badań redakcji kolejnych wydań mapy są dwie mapy poboczne: dolna zatytułowana „Polus Arcticus” obrazująca ptolemejski system Wszechświata, oraz górna „Polus Antarcticus” pokazująca układ kopernikański. Z pierwotnej redakcji obu map w 1658 r. pozostały tytuły, podczas gdy prezentacje obszarów podbiegunowych (bezymyślnie) zastąpiono dwoma systemami planet (reprodukcje fragmentów, s. 48 i 50–51); siódma i ostatnia mapa reprodukowana w tym rozdziale to *Nova totus terrarum orbis tabula* Joachima Bormeestera, która w książce datowana jest na 1685 r.¹³

Zawartość następnego rozdziału, jak i pierwszych dwóch, jest dosyć przypadkowa, ale ich treść jest ciekawa i zachęca do czytania, a kolejność materiału została zgrabnie dobrana. Trzeci rozdział, *Francja. Pozytywistyczne przedstawienia kartograficzne*, ilustrują tylko mapy świata, głównie planigloby. Pierwsze zdanie wprowadzenia uzasadnia przyjętą kolejność rozdziałów:

Przed drugą połową XVII stulecia holenderski złoty wiek zaczął zmierzać ku schyłkowi. Przesunęły się ośrodki wpływów i władzy, za nimi zaś podążyły ośrodki naukowe, a nowym centrum kartografii oraz wielu innych nauk stał się Paryż (s. 54).

Spośród dzieł prominentnych francuskich twórców map autor wybrał:

- *Mappe-monde geo-hydrographique* Nicolasa Sansona, kartografa króla Francji; kunsztownie zdobioną mapę *Carte tres curieuse de la mer du sud* autorstwa Henriego Abrahama Chatelaina;
- planigloby Jeana-Baptisty Nolina syna;
- planigloby Georga Louisa le Rouge’a;
- mapę odkryć *Carte Générale Des Découvertes De l’Amiral de Fonte et autres Navigateurs* z 1752 r., opracowaną przez Josepha-Nicolasa Delisle’a i Phillipe’a Bauche’a, pre-

9 Po raz pierwszy Le Clerc opublikował ją w 1602 r., zob. R.W. Shirley, op. cit., opis 233, tabl. 185.

10 W recenzowanej książce błędna data: „1552”.

11 Pierwszą wersję Jodocus Hondius opublikował w 1614 r., zob. R.W. Shirley, op. cit., opis 346.

12 Na podstawie katalogu Stanford Libraries, exhibits.stanford.edu/california-as-an-island/catalog/cy085vp3914 [dostęp 18.10.2021], można sądzić, że reprodukowana wersja powstała w latach 1710–1719. R.W. Shirley, op. cit., nie odnotowuje tej wersji mapy.

13 Ibid., opis 527, pisze o mapie, że jest to druga jednoarkuszowa wersja mapy Joachima Bormeestera (stan mapy 2), datowana na ok. 1685 i według Shirleya jest pomniejszoną kopią mapy Nicolasa Visschera z 1658 r., o czym nie wspomina autor.

zentującą odkrycia Aleksieja Czirikowa i Vitusa Beringa oraz innych podróżników, po raz pierwszy wydaną w książce *Nouvelles Cartes de découvertes de L'Amiral de Fonte, et autres Navigateurs* w Paryżu 1753 r., która jest wraz z mapą znajduje się w zbiorach Bibliothèque nationale de France (Biblioteki Narodowej Francji) i jest dostępna w bazie Gallica¹⁴;

- mapę *Mappe-monde, ou description du globe terrestre: assujettie aux observations astronomiques*, opracowaną przez geografa Jeana Janviera i dzięki przywilejowi królewskiemu opublikowaną w 1762 r., jak wynika z zapisu „Par le Sr. Janvier Geographe. Avec privilege du Roi 1762”. Niestety Brown źle zrozumiał ten zapis i na stronie swojego antykwariatu zapisał „By the late 18th century Janvier seems to have been awarded the title of «Geographe Avec Privilege du Roy»”¹⁵, co tłumacz polski przekazał w biogramie „Jeana albo Roberta Janviera” jako: „Przed końcem XVIII wieku Janvierowi przyznano prawdopodobnie tytuł «geografa z przywilejem królewskim»” (s. 68). Ten błąd jest śmieszny, przecież przed końcem XVIII w. króla Francji zrzucano z tronu, a z wydań mapy po 1789 r. usunięto „Roi” i zapis przywileju na mapie Janviera zmieniono na: „Par le Sr. Janvier Geographe. Avec privilege d’ [i dalej wydrapane miejsce na płycie];
- mapę *Planisphere physique où l'on voit du Pole Septentrional ce que l'on connoît de Terres et de Mers; Avec les Grandes Chaînes de Montagnes qui traversent le Globe* autorstwa Philippe’a Buache’a¹⁶, jednego z prominentnych geografów francuskich XVIII w., która w edycji z objaśnieniami była wydawana dwukrotnie 1756 i 1780 r., a jej pierwsza redakcja ukazała się w roczniku Królewskiej Akademii Nauk¹⁷. Treścią tej tematycznej (geomorfologicznej) mapy jest prezentacja podziału powierzchni Ziemi z wyróżnieniem – na kontynentach – łańcuchów górskich i płaskowyżów rozgraniczających zlewiska rzek, na obszarach morskich zaś podwodnych systemów górskich widocznych jako wystające na powierzchnię szeregi wysp, mielizn i raf, w wielu miejscach kontynuujących przebieg lądowych pasm górskich¹⁸;
- mapa *Mappemonde ou description du Globe terrestre* Didiera Roberta de Vaugondy¹⁹ (1723–1786, syna Gillesa, 1688–1766), pod którego nazwiskiem zapisano „Géog. ord. du Roi et Censeur royal” – czyli geograf króla Francji (od 1751 r.) i cenzor królewski²⁰. Niestety zdania kończące pefen błędów biogram Didiera, mówiące, że „Robert de Vaugondy był jednym z najbardziej wpływowych teoretyków geografii działających w Paryżu” i zestawienie tego z treścią kolejnego zdania: „Jego konkurentem był równie

14 Gallica, gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53089531c.image [dostęp 18.10.2021]. W recenzowanej książce (s. 66) autor mętnie pisze o publikacji tej mapy i nie wspomina o wydaniu towarzyszącego jej tekstu oraz zmienia datę zaprezentowania jej pierwszej rękopiśmiennej wersji Królewskiej Akademii Nauk z 1750 na 1753 r.

15 Geographicus Rare Antique Maps, www.geographicus.com/P/AntiqueMap/world-lattre-1762 [dostęp 18.10.2021].

16 Na reprodukcowanej mapie zapis: „Dressée par Phil. Buache” oznacza, że została narysowana przez Philippe’a Buache’a, a nie przez Jeana-Nicolasa Buache’a, jak twierdzi autor na s. 71.

17 *Essai de Géographie Physique*, „Mémoires de l’Académie royale des sciences” 1752, s. 399–417.

18 Lapidarne omówienie mapy przez Browna uzupełniłam na podstawie: J. Staszewski, „Rusztowanie kuli ziemskiej” Filipa Buache’a, „Przegląd Geograficzny” t. 35, 1963, nr 4, s. 623–625; A.H. Robinson, *Early Thematic Mapping in the History of Cartography*, Chicago – London 1982, s. 86–90.

19 W książce błędnie pominięto imię autora mapy „Didier” (s. 72). „Robert” to nazwisko.

20 Ciekawostką wartą wspomnienia jest to, że był też geografem księcia Lotaryngii Stanisława Leszczyńskiego.

wpływowy kartograf francuski Philippe Buache” (s. 72) całkowicie dezawuuje wiedzę Browna o stanie geografii i kartografii francuskiej XVIII w.;

- mapa Guillaume’a de L’Isle i Philippa Buache, wydana w Paryżu przez Jeana-Claude’a Dezaucha z tytułem i adresem wydawniczym zapisanym na szarfie: *Mappemonde à l’usage de l’instruction. Par Guillaume Delisle et Philippe Buache et l’Academie des Sciences. Revue et augmentée des N[ouvel]les Découvertes par Dezauche en 1808* oraz rokokowym kartuszem z notką o zawartości mapy i datą zapisaną w nowym rewolucyjnym sposobie „An 9”, o wymiarach 43,5 × 66 cm, została przez autora książki opisana w następujący sposób: „Jest to kieszonkowa mapa świata, którą wydał Jean-Claude Dezauche. Choć jest oparta na mapie Guillaume’a de L’Isle i Jean-Nicolas Buache’a de la Neuville z 1785 roku, to uwzględnia znaczące odkrycia kapitana Cooka” (s. 75). Opis ten jak i poprzednie nie przynosi chluby autorowi. Na stronie swojego antykwariatu²¹ zapisał: „An uncommon and appealing 1808 pocket map of the world in two hemispheres by Dezauche”, co ma odnosić się do obrazu tej samej mapy w formacie folio składanej na 18 części. Może to pośpiech, nieuwaga, brak redakcji? Wracając do opisu tej ciekawej mapy, datę „An 9” dzisiaj należy ją odczytać jako 1801 r. i stąd pojawiają się zmiany w zapisie autorstwa mapy widniejące pomiędzy planiglobami. Na wersji z 1785 r. zapisano: „AVERTISSEMENT On a ajouté à cette Mappemonde les Nouvelles Découvertes faites par le Capitaine Cook dans ses trois différens Voyages, insi que celles faites depuis 30 ans, par les plus célèbres Voyageurs, soit au Sud du Cap de Bonne Espérance, soit au Nord de la Grande Mer, appelée vulgairement le Mer du Sud. L’On a suivi aussi les Plans de Phil. Buache, approuvés par l’Académie Royale de Sciences, d’après les fondemens qui lui en ont été exposés et qui sont contenus dans les Mémoires de la même Académie Avec Privilège du Roi, Année 1785”. W roku „An 9” zmieniono „par l’Académie Royale de Sciences” na „par l’Académie de Sciences” (czyli usunięto słowo „królewską”) oraz „Avec Privilège du Roi, Année 1785” na „Garantie Nationale. An 9”, czyli zamieniono „przywilej królewski” na „certyfikat narodowy”. Prześlędzone w ten sposób dzieje mapy, na której wyraźnie zapisano, że publikowano ją „podążając za planami [mapami] Philippe’a Buache’a, zatwierdzonymi przez Akademię, zgodnie z zasadami, które jemu zostały przedstawione”, trzeba autorstwo mapy przypisać znanemu francuskiemu teoretykowi geografii Philippe’owi Buache’owi, który opracował ją według wskazówek Akademii, a z tytułu wynika, że przy rysowaniu współpracował z Guillaume’em de L’Isle. Oryginalna miedziorytowa płyta²² została przez Jeana-Claude’a Dezaucha’a wykorzystana do druku w Paryżu co najmniej w latach 1795, 1801 i 1808²³.

W kolejnych sześciu rozdziałach: *Kartografia czasów kolonializmu; Perspektywa orientalna. Spojrzenie na świat ze wschodniej Azji; „Scientifica: Mapa a nauka; Kartografia fantazyjna i perswazyjna; Wiek XIX. Dżentelmeni podróżnicy i kanapowi miłośnicy przygód; Światy, które były i których nie było*, Brown także nie zawsze właściwie interpretował

21 Geographicus Rare Antique Maps, www.geographicus.com/P/AntiqueMap/world-buache-1808 [dostęp 6.10.2021].

22 W albumie zapisano: „te oryginalne matryce” (s. 75).

23 Dzięki bardzo dobrym reprodukcjom map w albumie Wydawnictwa Arkady oraz poszperaniu w kolekcjach map mogłam odczytać i zinterpretować intencje paryskiego wydawcy.

fakty związane z powstawaniem i rozpowszechnianiem rękopiśmiennych i drukowanych map.

W rozdziale czwartym, *Kartografia czasów kolonializmu*, jako pierwsza opisana została mapa *Designatio orbis Christiani* i już w pierwszym zdaniu Brown popełnił błąd, przypisując jej autorstwo Gerardowi Mercatorowi (s. 78)²⁴, zapewne dlatego, że ukazała się w łacińskojęzycznym wydaniu atlasu *Atlas Minor Gerardi Mercatoris a I. Hondio plurimis aeneis tabulis auctus atque illustratus* (Amsterdam 1607). Rzeczywiście większość map redagowanych przez Hondiusa do tego małoformatowego atlasu bazowała z grubsza na czterokrotnie większych mapach Mercatora. Jednak Hondius dodał do nich osiem map tematycznych, głównie historycznych, a treść i samą ideę zaczerpnął prawdopodobnie z map Orteliusa, wielokrotnie – ponad 20 razy – wznawianych w dziele *Theatrum orbis terrarum*. Od 1579 r. Ortelius powiększył o sygnowane przez siebie trzy mapy historyczne i dołączając do nich dwadzieścia trzy nowo opracowane mapy geograficzne, uzupełnił atlas i wydał go jako osobny tom *Additamentum Theatrum orbis terrarum*, a część z mapami historycznymi zatytułował *Parergon Theatri*²⁵. Mapa *Designatio orbis Christiani* nie miała tam swojego bezpośredniego pierwowzoru.

Drugie zdanie opisu jest po prostu tak nieudolne, że aż śmieszne. Oto ono: „[mapa] przedstawia rozkład wyznań religijnych, przy czym skupia się na Afryce i obejmuje obszar od Ameryki Środkowej po Japonię” (s. 78) – może wystarczyłoby napisać prezentuje religie na świecie? Kolejny akapit to całkowita porażka:

Kartografia opowiadająca się za propagowaniem chrześcijaństwa była powszechna w XVII i XVIII wieku. Uważano, że gdy pewna „masa krytyczna” populacji światowej nawróci się [na] chrześcijaństwo, wówczas nastąpi długo wyczekiwany dzień sądu ostatecznego i wierni zostaną wyniesieni do raju (s. 78).

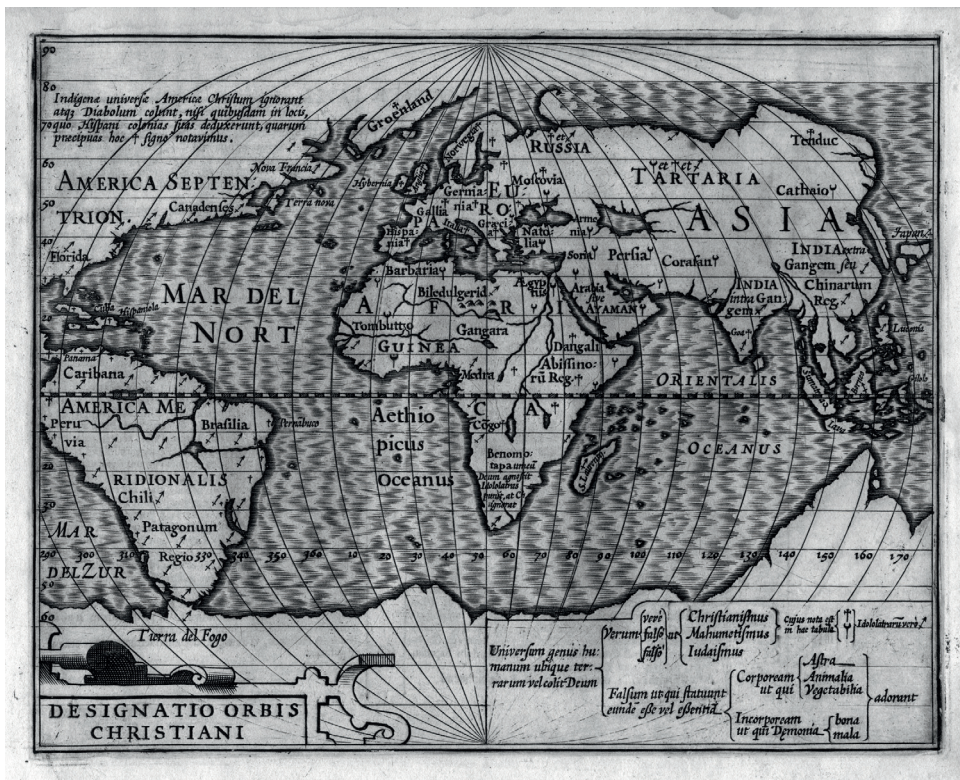
Jestem bardzo ciekawa, jaką mapę miał na myśli Brown (a może tylko tłumacz na język polski), pisząc te bzdury. I dlaczego zapomniał, że od połowy XVII w. stopniowo zaczęły dominować idee oświeceniowe, a rysowanie Raju na mapach świata skończyło się ze średniowieczem? I to prawie wszystko o tej jednej z wcześniejszych map tematycznych, bardzo ważnej dla rozwoju kartograficznych metod prezentacji.

Jak wspomniano, po raz pierwszy mapę opublikowano w 1607 r., ale mapa prezentowana w książce wydana została dopiero w 1621 r. w *Atlas minor Gerardi Mercatoris a I. Hondio Plurimis aeneis tabulis auctus atque illustratus* (Arnhemii 1621), na co wskazuje pagina „671” umieszczona w prawym górnym rogu marginesu. Mapa wydana w 1607 r. na stronie *verso* nie miała zapisu strony, lecz w ręcznie paginowanych egzemplarzach atlasów nosi numer 661. Na tej małoformatowej mapie (17,8 × 20,3 cm) pokazującej świat w odwzorowaniu pseudowalcowym zastosowano różne symbole identyfikujące poszczególne religie, np. chrześcijaństwo oznaczono krzyżem łacińskim, islam półksiężycem, a bałwochwalstwo strzałą (Ryc. 1a). Objaśnienia ułożono w formie schematu, z którego między innymi można wyczytać, że jedyną prawdziwą religią jest chrześcijań-

24 Pisownia nazwiska w opisie Browna: w tekście opisu „Merkator”, w biografii poniżej „Mercator”.

25 L. Szaniawska, *Popularyzacja reguł kartograficznych Ptolemeusza w renesansowych atlasach świata Orteliusa, Mercatora i de Jode*, „Z Dziejów Kartografii” t. 16, 2011, s. 91; zob. także: R.W. Shirley, op. cit., opis 260, oraz C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*, t. 2, 1969, s. 510–513.

Ryc. 1a. Mapa *Designatio orbis Christiani* Jodocusa Hondius z 1607 r.; b. przetłumaczony na język polski schemat z objaśnieniami do sygnatur zastosowanych na mapie.

Wszelki ród ludzki, gdziekolwiek na ziemi, czci Boga	prawdziwego { prawdziwie } fałszywego, jak ci, którzy sami stwarzają jego byt lub istotę	prawdziwie { fałszywie }	chrześcijaństwo { mahometanizm } judaizm	których znakiem { na mapie jest: }
		fałszywego, jak ci, którzy sami stwarzają jego byt lub istotę	cielesną, jak { gwiazdy } niecielesną, jak { demony: }	balwochwalców zaś: { zwierzęta } rośliny { dobre } złe {

stwo. Nadrzędne objaśnienie to: „wszelki ród ludzki, gdziekolwiek na Ziemi, czci Boga”, dalej umieszczono objaśnienia: „prawdziwego”, poniżej „fałszywego, jak ci którzy sami stwarzają jego byt lub istotę” (Ryc. 1b).

Gdy czytamy objaśnienia Hondiusa, narzuca się pewna uwaga: w objaśnieniach zawarł także judaizm, ale nie nadał mu żadnej sygnatury, stąd nie znalazło się na mapie oznaczenie występowania tej religii. Prawdopodobnie wynikało to z tego, że według autora mapy Żydzi, nie posiadając własnego terytorium, rozproszeni byli po całym świecie. Na obszarze Ameryki Północnej Hondius umieścił notę: „Tubylcy całej Ameryki nie znają Chrystusa i czczą Diabła, poza niektórymi miejscami, gdzie Hiszpanie założyli swoje kolonie, wśród których główne miejsca oznaczamy znakiem krzyża”²⁶. Zawartą na mapie informację o wierzeniach na świecie dopełnia tekst zapisany na jej stronie *verso*, zatytułowany „De Religionum diversitate per universum Orbem”. Pełni on także rolę objaśniającą. Rozpoczyna się od

26 „Indigenae universae Americae Christum ignorant atque Diabolum colunt, nisi quibusdam in locis, quo Hispani colonias suas deduxerunt, quarum praecipuas hoc [znak krzyża] signo notavimus”.

stwierdzenia, że oddawanie czci jakiemuś bóstwu jest właściwe nawet najdzikszyemu ludom. Z taką formą dopełnienia tekstu na stronie *verso* mapy informacji zawartych na mapie i w jej objaśnieniach można się spotkać bardzo często w renesansowych atlasach, np. Orteliusa, edycji map Mercatora w atlasach oficyny Hondiusów, Janssonów, a także w atlasach oficyny Blaeu'ów.

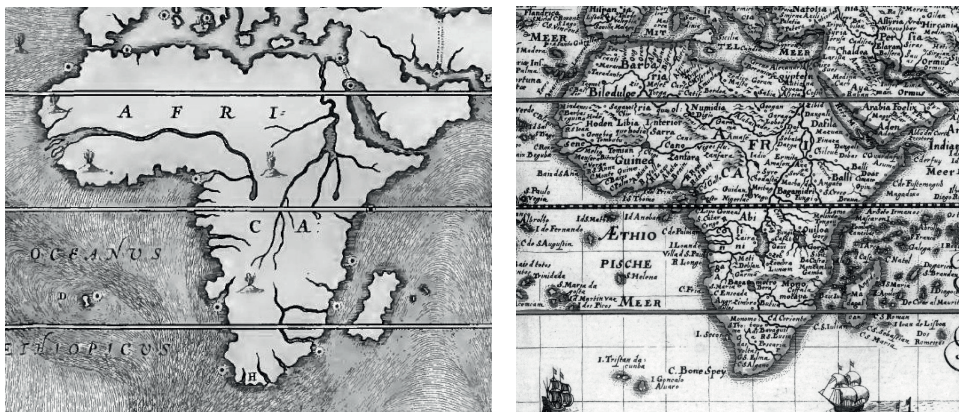
Rozdział szósty, *Scientifica: Mapa a nauka*, rozpoczyna mapa świata *Tabula geographico-hydrographica motus oceani, currentes, abyssos, montes ignivomos in universo orbe Indians, notat haec*, o winiecie *Abyssos Montes Vulcanois*, która w prawym górnym rogu nosi zapis „Tomus I. 134”, co wskazuje na pochodzenie z książki niemieckiego jezuitę Athanasiusa Kirchera *Mundus subterraneus* (Amstelodami 1665). Omawiając mapę, Brown nie wspomina o tym dziele, w którym ten wszechstronnie wykształcony jezuita podsumował ówczesną wiedzę geologiczną, a także przedstawił własne poglądy. Swoją pracą Kircher wywarł ogromny wpływ, który sięgał daleko poza XVII w. Zawarł w niej również ważne spostrzeżenia i przełomowe pomysły, które są zilustrowane imponującymi rycinami. Należy jednak pamiętać, że Kircher nadal tkwił w tradycji myśli scholastycznej i biblijnej relacji o stworzeniu, według której Ziemia została stworzona w ciągu sześciu dni. Jego dociekania opierają się jednak na własnych lub udokumentowanych przez innych obserwacjach natury, a więc są to badania geologiczne podobne do dzisiejszych. Wiele jego tez wynika z tradycji chrześcijańskiej i ówczesnego stanu wiedzy, część należy do sfery wyobraźni, ale niektóre wnioski mają charakter wizjonerski²⁷. Prezentowana przez Browna mapa świata to tylko niewielki ułamek pozostawionej przez Kirchera spuścizny, przy czym w porównaniu z mapami epoki późnego renesansu zawierający dość archaiczny geograficzny obraz Ziemi. Jednak amerykański antykwariusz zachwyca się nim, pisząc: „Afryka została na tej mapie przedstawiona ze znacznie większą dokładnością niż na mapach rysowanych kilka setek lat później” – co zresztą jest piramidalną bzdurą (Ryc. 2a). I dodaje:

Nil nie wypływa tu z dwóch jezior, zgodnie z konwencjonalnym modelem Ptolemejskim, ale jego przebieg, choć tak samo oparty na domysłach, jest znacznie dokładniejszy²⁸. Niger, co jeszcze bardziej niezwykle, został narysowany z przybliżoną dokładnością, która z górą 100 lat wyprzedza dziewiętnastowieczne odkrycia Mungo Parka (s. 116).

Jak to? Przecież na reprodukowanej w książce mapie widać, że Niger łączy się w jedną rzekę z Senegalem i uchodzi do Atlantyku na około 10° N, w okolicach Zielonego Przylądka. A swój początek wraz z Senegalem oraz inną, nienazwaną rzeką (płynącą w przybliżeniu tam, gdzie płynie rzeka Benue) bierze w jeziorze położonym kilka stopni na północ od równika. Pokazana na Ryc. 2b jedna z wielu z pierwszej połowy XVIII w. mapa Willema Janszoona Blaeua *Nova totius terrarum orbis geographica ac hydrographica tabula* prezentuje o wiele dokładniejszy zarys wybrzeży oraz bardziej szczegółowy obraz wnętrza

27 K.-P. Kelber, M. Okrusch, *Athanasius Kircher retrospektiv: Pendelschläge geowissenschaftlicher Erkenntnis*, [w:] *Spurensuche: Wege zu Athanasius Kircher*, red. H. Beinlich, H.-J. Vollrath, K. Wittstadt, Dettelbach 2002, s. 137–138; iidem, *Erkenntnisse – Phantasien – Visionen. Athanasius Kirchers geologisches Weltbild im Lichte heutiger Anschauungen*, [w:] *Magie des Wissens. Athanasius Kircher 1602–1680: Universalgelehrter – Sammler – Visionär*, red. H. Beinlich, C. Daxelmüller, H.-J. Vollrath, K. Wittstadt, Dettelbach 2002, s. 131–132.

28 Nasuwa się pytanie: w którym miejscu?

Ryc. 2. Kształt Afryki na mapach świata: a. Athanasiusa Kirchera *Tabula geographico-hydrographica motus oceani, currentes, abyssos, montes ignivomos in universo orbe indicans*, wydana w Amsterdamie w 1665 r. oraz b. Willema Janszoon Blaeua *Nova totius terrarum orbis geographica ac hydrographica tabula = Wahre Biltnüss des Gantzen Erden Kraÿses mit allen seinen theilen*, wydana przez Matthaeusa Meriana starszego (1593–1650) we Frankfurcie nad Menem w 1638 r.

kontynentu, ale podobnie jak mapa Kirchera jest obarczona wieloma niedoskonałościami, jak i inne mapy wydawane w Europie w połowie XVII w.

Kończąc omawianie opisu Browna mapy Kirchera jeszcze jeden tyk dziegciu. Ostatnie zdanie krótkiego jego biogramu brzmi: „Największą sławę przyniósł mu wynalazek latarni magicznej, wczesnej postaci współczesnego kina” (s. 116). Baza bibliograficzna „WorldCat” przy wyszukiwaniu przez „Athanasius Kircher – author” podaje „2224 print books”, oczywiście sumując wszystkie wydania i przedruki reprintowe oraz wydania krytyczne²⁹. A amerykański antykwariusz wymienia jako najważniejsze osiągnięcie Kirchera jakiś błahy przedmiot.

Oto kolejny przykład opisu sporządzonego przez Browna bez wystarczającej skrupulatności. W rozdziale dziewiątym, *Światy, które były i których nie było*, w opisie mapy *Accurata Utopiae tabula* pierwszy akapit zawiera następujące informacje:

Ta mapa Utopii z 1694 roku była najbardziej znaczącą literacką mapą, wydaną w XVII wieku w Niemczech. Wykonał ją Johann Babtist [sic!] Homann na zamówienie marszanda i wydawcy Daniela Funcka. Ta wizjonerska Utopia opiera się na szesnastowiecznym satyrycznym utworze muzycznym norymberskiego Meistersingera Hansa Sacha. Była to wizja niezwykle, ale przypomina angielską krainę Cockaigne (Kukanię) (s. 192).

Pokrótkie spróbuję słowami Radostawa Skryckiego wyjaśnić poprawniej okoliczności powstania mapy:

Począwszy od I wydania Utopii Thomasa More’a (1516), aż po koniec wieku XVIII pojawiły się na rynku kartograficznym rozmaite próby opisanie wymyślonej krainy za pomocą mapy. Jak się wydaje, wszystkie one stanowiły swego rodzaju zabawę

²⁹ WorldCat, worldcat.org/identities/lccn-n79065772/ [dostęp 18.10.2021].

intelektualną między autorem a odbiorcą, będącą integralnie powiązaną z rzeczywistością społeczno-polityczną, w jakiej tworzył autor³⁰.

Dalej Skrycki pisze:

Choć w XVII wieku przestano interesować się geografiami Utopii T. Morusa, stworzono inną eudajmonię, dla której inspiracją stał się obraz Pietera Brueghla Starszego *Kraina Próżniaków* (z niem. Schlaraffenland³¹, 1567). Tym razem jednak nie miała to być kraina szczęśliwości, do której zmierzali filozofowie, ale satyra na zepsucie świata u zarania epoki oświecenia: czasu wojen, afer politycznych, upadku więzi międzyludzkich. W 1694 roku ukazało się drukiem dzieło Johanna Andreasa Schnebelina, będące *Objaśnieniem do mapy nowoodkrytej Krainy Próżniaków*, samą zaś mapę wykonał w tym samym roku Johann Baptista Homann, pracujący wówczas dla Davida Funcka. Homanowska Utopia, nie będąca wyspą, rozciąga się na obu półkulach (środkiem przecina ją „równik”) między fikcyjnymi południkami 360 a 540³².

To, jak również wiele innych obiektów geograficznych przytoczonych w artykule przez Skryckiego, można odczytać na dobrze zreprodukowanej w albumie mapie.

Rozpoczynając opis mapy od: „Ta mapa Utopii z 1694 roku”, daje się czytelnikowi do zrozumienia, że reprodukowany w albumie egzemplarz mapy był opublikowany właśnie w 1694 r. To nieprawda, ponieważ po bardzo bogatym kartuszu tytułowym oraz dwóch winietach narysowanych tuż obok po lewej jego stronie widać, że zostały odbite z bardzo już sfatygowanej płyty i dodatkowo wykonanej przez innego rytownika niż egzemplarz mapy Homanowskiej, drukowanej z jego płyty w latach 1694–1724 (czyli do śmierci Homanna), który nosi w dole tytułowego kartusza napis „Author anonymus. Prostat in Officina Homanniana”, jak można przeczytać na egzemplarzu przechowywanym w Centralnej Bibliotece Geograficznej (sygn. IGI PZ PAN. D.1649)³³. Czyli do albumu zreprodukowano egzemplarz wydany po 1724 r., po śmierci Homanna.

Prezentowanie na dawnych mapach Półwyspu Kalifornijskiego jako wyspy

Wróćmy do kwestii rysowania na dawnych mapach Półwyspu Kalifornijskiego jako wyspy lub półwyspu. W drugim rozdziale, w opisie mapy *Werrelde kaert* Brown wyjaśnia, skąd wzięła się taka pomyłka: „Pomysł wyspy o nazwie «Kalifornia» po raz pierwszy pojawił się w fikcji literackiej Rodrigueza de Montalvo z 1510 roku” (s. 49). Dalej napisał: „wpływy korony hiszpańskiej oraz pragnienie podtrzymania swojego [hiszpańskiego] żądania dotyczącego Kalifornii spowodowały nawrót teorii, że Kalifornia jest wyspą pod koniec XVII i w początkach XVIII wieku”. Sądzę, że sprawa miała się trochę inaczej. Przytoczę

30 R. Skrycki, *Utopia depicta – mapy krain idealnych*, „Polski Przegląd Kartograficzny” t. 44, 2012, nr 4, s. 334–431, cytat z zarysu treści.

31 W recenzowanej książce to niemieckie określenie przetłumaczono jako „Kraina leniwych małp” (s. 192); dosłownie to „Kraj głupich małp”.

32 R. Skrycki, op. cit., s. 339.

33 Baza RCIN, rcin.org.pl/dlibra/publication/60443/edition/59369 [dostęp 18.10.2021].

przykłady map zgromadzonych w zbiorach, m.in. w Stanford University Libraries³⁴, które w najprostszy sposób zilustrują tę kwestię. W tej kolekcji najdawniejsze drukowane mapy pokazujące Kalifornię jako półwysep to: mapa *Nueva Hispania tabula nova* włoskiego twórcy Giacomina Gastaldiego, wydana po raz pierwszy w zbiorze map ilustrujących *Geografię* Klaudiusza Ptolemeusza w Wenecji w 1548 r., oraz jej druga wersja, również rytowana do edycji tego samego dzieła w 1598 i 1599 r., gdzie zapisano nazwę „Calmifor”. Na niezatytułowanej mapie obu Ameryk Francisco Lópeza de Gómara³⁵ – hiszpańskiego kronikarza m.in. konkwistadora Hermana Cortésa – wydanej w książce *Historia general de las Indias* w 1553 r. w Saragossie, półwysep nazwano „C[abo]. S[t]. Vallenas”. Nieznieształcona nazwa „California” występuje zaś na mapie *Granata Nova et California* opracowanej przez Corneliusa Wytflieta i drukowanej w Louvain prawdopodobnie w 1597 r., a także na bardzo podobnej, drukowanej z innej płyty mapie *Granata Nova Et California* autorstwa burgundzkiego humanisty Johannes Matalisa Metellusa i wydanej tamże w 1598 r.³⁶ Inną jej wersję zamieszczono w książce jezuita José de Acosty *De Natura Nova Orbis libri duo* wydanej w Salamance w 1598 r. To samo można odczytać na mapie *America Sive Novus Orbis Respectu Europaeorum Inferior Globi Terrestris Pars* flamandzkiego rytownika i wydawcy Theodore’a de Bry, opublikowanej w dziele *Americae pars sexta: Sive Historiae ab Hieronymo Bezono mediolanese scriptae* we Frankfurcie nad Menem w 1596 r.

Równolegle na portolanach i rękopiśmiennych mapach morskich od połowy XVI w. Kalifornia była rysowana na szerokości Zwrotnika Raka jako nienazwany półwysep oddzielony od kontynentu zatoką, np.: w atlasach Battisty Agnesego na mapach świata i mapach Ameryki Środkowej zwanej „Peru” od 1544 do 1554 r., przechowywanych w zbiorach Library of Congress, Huntington Library i National Maritime Museum w Greenwich; na trzech mapach w atlasie przypisywanym Francescowi Ghisolfiemu (uczniowi Agnesego), kopiście map z Genui w drugiej połowie XVI w., w zbiorach Huntington Library; na mapie obejmującej południowo-zachodnie wybrzeża współczesnych Stanów Zjednoczonych i północno-zachodnie współczesnego Meksyku z nazwą krainy „Nueva Galizia” autorstwa portugalskiego kartografa Bartolomeu Velio z drugiej połowy XVI w. w zbiorach Huntington Library; na mapie obejmującej Północny Pacyfik z wybrzeżami Meksyku, Kalifornii, Azji z Japonią autorstwa nawigatora Joana Martinesa, narysowanej w Mesynie ok. 1578 r. w zbiorach Huntington Library i na wielu innych³⁷.

Naśladując rękopiśmienne prezentacje wykonane przez nawigatorów od połowy XVI w., w ostatnim trzydziestoleciu XVI w. na mapach świata największych twórców map i atlasów, takich jak Gerard Mercator, Abraham Ortelius, Gerard de Jode, oraz w latach 1606–1628 na mapach Jodocusa Hondiusa Kalifornia była zawsze pokazywana jako półwysep.

Kluczowy wpływ na sposób prezentacji Kalifornii na mapach miał Antonio de Herrera y Tordesillas (1549–1626), czołowy kronikarz dziejów królów Filipa II i Filipa III, który w czterotomowym dziele *Historia General de los hechos de los castellanos en las Islas i tierra*

34 2017 – *Inaugural Conference and Exhibition, on October 19–21, 2017*, katalog wystawy, exhibits.stanford.edu/blrcc [dostęp 6.10.2021].

35 W katalogu wystawy nadano jej sztuczny tytuł „[World map]”.

36 Mapa w domenie publicznej, dostępna na stronie antykwariatu Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc., www.raremaps.com [dostęp 6.10.2021].

37 Cytowane rękopiśmienne mapy zob.: H.R. Wagner, *The Cartography of the Northwest Coast of America to the Year 1800*, Berkeley 1937 (33 wznowienia do 2005 r.).

firme del Mar oceano, wydanym po raz pierwszy w 1601 r., przedstawił przyjętą przez koronę hiszpańską oficjalną historię odkryć, konkwisty i kolonizacji świata do końca XVI w. Zawarł tam mapę świata obrazującą podział wpływów portugalskich i hiszpańskich zgodnie z umową z 1494 r. zwaną traktatem z Tordesillas. Wspomniana mapa *Descripcion de las Yndias Occidentales*, oryginalnie narysowana przez Juana Lopeza de Velasco w latach 1575–1580, zawiera notę „Entre los dos Meridianos Señalados se contiene la navegacion y descubrimiento que compete a los Castellanos”, a także, co w kontekście tej recenzji najważniejsze, obraz półwyspu opatrzony nazwą „California”.

Do 1625 r. dzieło *Historia General de los hechos de los castellanos* było tłumaczone na łacinę, niemiecki, francuski i angielski, ale w wydaniach powstałych po 1622 r. na stronie tytułowej pojawia się mapa obu Ameryk z Wyspą Kalifornijską, np. w drukowanych we Frankfurcie edycjach niemieckojęzycznej z 1623 r. oraz łacińskiej z 1624 r. W zbiorach Stanford University Libraries znalazły się również mapy z lat dwudziestych XVI w., które prezentują Kalifornię jako wyspę. Do najwcześniejszych należy mapa świata bez tytułu autorstwa nawigatora Jacquesa Le Maire’a na karcie tytułowej książki *Spiegel der Australische Navigatie. door bey [...] Iacob Le Maire, President ende Overste over de twee Schepen, d’Eendracht ende Hoorn, uytghevaren den 14. Junij 1615*, drukowanej w 1622 r. w Amsterdamie przez Michiela Colijna.

W 1630 r. Henricus Hondius, wydając po raz pierwszy swoją wersję mapy świata, nawiązał do przedstawiania Kalifornii jako wyspy wzorując się na mapach z lat dwudziestych XVII w. W tym samym roku Petrus Bertius w wydanym w Paryżu dziele *Geographia vetus ex antiquis, et melioris notae scriptoribus nuper collecta* zamieścił planigloby pt. *Orbis stans sive molaris sectus per primum meridianum ptolemaicum in duo planisphaeris opera*³⁸ oraz Matthaeus Merian na mapie *Typus orbis terrarum*, wydanej w 1642 r. we Frankfurcie, a także późniejsi XVII-wieczni twórcy map Nicolas Visscher syn oraz Nicolas Sanson ojciec rysowali Kalifornię jako wyspę. Wówczas taka prezentacja dominowała na mapach drukowanych w oficynach całej Europy.

Kończąc opisanie prezentacji Kalifornii na mapach od połowy XVI w. do połowy XVIII w., wspomnę salomonowe rozwiązanie głoszone przez dwóch humanistów z początku i końca wspomnianego okresu: Henriego Briggsa (Londyn 1525 r.) i Henriego Abrahama Chate-laina (Amsterdam 1719 r.) – obaj poddają w wątpliwość fakt wyspowego zarysu Kalifornii, jednak na publikowanych przez siebie mapach przedstawiają ją jako wyspę.

Matematyk Henry Briggs i anglikański ksiądz Samuel Purchas³⁹ opracowali i wydali mapę, obecnie znajdującą się, m.in. w zbiorach Stanford University Libraries, zatytułowaną *The North part of America conteyning Newfoundland, new England, Virginia, Florida, new Spaine and Noua Francia, wth ye riche Iles of Hispaniola, Cuba, Jamaica, and Porto Rieco, on the South, and upon ye West the large and goodly Iland of California*, zamieszczoną w bardzo popularnym wówczas przewodniku *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes, Contayning a History of the World, in Sea Voyages, & Lande Travells, by Englishmen and Others*, wydanym w Londynie przez Williama Stansby’ego dla Henriego

38 Według zbiorów w Stanford University Libraries, California as an Island in Maps. Maps from the Glen McLaughlin Collection of California as an Island, exhibits.stanford.edu/california-as-an-island [dostęp 6.10.2021].

39 Więcej na ten temat zob.: T. Suarez, *Shedding the Veil: Mapping the European Discovery of America and the World*, Washington 1992, s. 84, 96, 142–143.

Fetherstone'a w 1625 r. Już w tytule mapy znalazło się sformułowanie „the large and goodly Jland of California”. Co więcej, w lewym dolnym rogu mapy umieszczono notę: „Kalifornia czasami uznawana jest za część zachodniego kontynentu, ale odkąd Holendrzy przejęli hiszpańskie mapy morskie przyjmują się, że jest wyspą”⁴⁰ (Ryc. 3a). Ta nota świadczy o tym, że już w latach dwudziestych XVI w. popełniono pomyłkę, chociaż, jak pokazano wyżej, na oryginalnych hiszpańskich, portugalskich i włoskich mapach Kalifornia była konsekwentnie rysowana jako półwysep. Dopiero tłumaczenia tekstu de Herrera y Tordesillasa wydane we Frankfurcie spowodowało zamęt.

Druga krańcowa mapa, mapa świata Henriego Abrahama Chatelaina *Carte Tres Curieuse De La Mer Du Sud Contenant Des Remarques Nouvelles [...]*, *Avec les Noms & la Route des Voyageurs* wydana w szóstym woluminie *Atlas Historique* w 1719 r. ma naniesioną Kalifornię jako bardzo dużą wyspę⁴¹ z napisem „Kalifornia lub Karolina, która, jak wierzyli niektórzy współcześni, jest przyłączona do kontynentu Ameryki przez część północną”⁴². Mimo to, jak wspomniano wyżej, na mapie autor narysował wyspę (Ryc. 3b).

Wątpliwości pozostały i do końca XVIII w. wydawano mapy z „Wyspą Kalifornijską”. I stąd w recenzowanym albumie z zaprezentowanych dwudziestu trzech map wydanych do końca XVIII w. Półwysep Kalifornijski jest wyspą aż na siedmiu.

Ryc. 3. Fragmenty map z notami o Półwyspie Kalifornijskim: a. *The North part of America conteyning Newfoundland, [...]* and upon ye West the large and goodly Jland of California, Londyn 1625; b. *Carte très curieuse de la Mer du Sud, contenant des Remarques Nouvelles et très utiles non seulement sur des Ports et Îles de cette Mer*, Amsterdam 1719.

- 40 „California sometimes supposed to be a part of ye westerne continent, but scince by a Spanish Charte taken by the Hollanders it is found to be a goodly Ilande”.
- 41 W książce Browna następująca informacja: „Co ważne, była to jedna z pierwszych map, która odrzuciła popularną konwencję przedstawiania Kalifornii jako wyspy” (s. 59), mimo że reprodukowana obok mapa mówi co innego.
- 42 „Les Californies ou Carolines que Quelques Modernes Croyent être attache au continent de l’Amerique par la Partie Septent”.

Podsumowanie

Do tekstu Browna dostało się wiele błędów, przeinaczeń, zniekształceń i drobniejszych pomyłek. Aż dziw, że nie zostały one skorygowane przez redaktorów zasłużonego dla popularyzacji nauki w kraju wydawnictwa. Niemniej w edycji książki można zauważyć jakieś pozytywne, a mianowicie bardzo czytelnie zreprodukowano większość z drukowanych w albumie siedemdziesięciu trzech dawnych map. Pozwoliło to autorce artykułu, a mam nadzieję, że i przyszłym czytelnikom, bezpośrednio zapoznać się nie tylko z treścią geograficzną map, z ich czasami bałamutnymi wątkami, lecz także odczytać zapisane na nich dzieje opracowywania i wydawania dzieł kartograficznych, a także rozpowszechniania za ich pomocą nie zawsze zgodnych z rzeczywistością informacji propagandowych.

Bibliografia

Źródła

- 2017 – *Inaugural Conference and Exhibition, on October 19–21, 2017*, katalog wystawy, exhibits.stanford.edu/blrcc [dostęp 6.10.2021].
- Barry Lawrence Ruderman Antique Maps Inc., www.raremaps.com [dostęp 6.10.2021].
- Brown K.J., *Dawne mapy. Podróż w przeszłość*, tłum. M. Zagrodzki, Warszawa 2019.
- California as an Island in Maps. Maps from the Glen McLaughlin Collection of California as an Island, exhibits.stanford.edu/california-as-an-island [dostęp 6.10.2021].
- Geographicus Rare Antique Maps, www.geographicus.com [dostęp 6.10.2021].
- Österreichische Nationalbibliothek, www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost03/Tabula/tab_or00.html [dostęp 6.10.2021].

Literatura przedmiotu

- Albu E., *Imperial Geography and the Medieval Peutinger Map*, „Imago Mundi” t. 57, 2005, s. 136–148.
- Kelber K.-P., Okrusch M., *Athanasius Kircher retrospektiv: Pendelschlage geowissenschaftlicher Erkenntnis*, [w:] *Spurensuche: Wege zu Athanasius Kircher*, red. H. Beinlich, H.-J. Vollrath, K. Wittstadt, Dettelbach 2002, s. 137–162.
- Koeman C., *Atlantes Neerlandici*, t. 2, Amsterdam 1969.
- Meurer P., *Die Werkgeschichte der Weltkarte von Johannes Kepler und Philipp Eckebrecht (1630/58)*, „Cartographica Helvetica” t. 49, 2014, s. 27–38.
- Okrusch M., Kelber K.-P., *Erkenntnisse – Phantasien – Visionen. Athanasius Kirchers geologisches Weltbild im Lichte heutiger Anschauungen*, [w:] *Magie des Wissens. Athanasius Kircher 1602–1680: Universalgelehrter – Sammler – Visionär*, red. H. Beinlich, C. Daxelmüller, H.-J. Vollrath, K. Wittstadt, Dettelbach 2002, s. 131–160.
- Robinson A.H., *Early Thematic Mapping in the History of Cartography*, Chicago – London 1982.
- Salway B., *The Nature and Genesis of the Peutinger Map*, „Imago Mundi” t. 57, 2005, s. 119–135.
- Shirley R.W., *The Mapping of the World: Early Printed World Maps 1472–1700*, London 1987.

- Skrycki R., *Utopia depicta – mapy krain idealnych*, „Polski Przegląd Kartograficzny” t. 44, 2012, nr 4, s. 334–431.
- Suarez T., *Shedding the Veil: Mapping the European Discovery of America and the World*, Washington 1992.
- Staszewski J., „Rusztowanie kuli ziemskiej” Filipa Buache’a, „Przegląd Geograficzny” t. 35, 1963, z. 4, s. 623–625.
- Szaniawska L., *Popularyzacja reguł kartograficznych Ptolemeusza w renesansowych atlasach świata Orteliusa, Mercatora i de Jode*, „Z dziejów Kartografii” t. 16, 2011, s. 87–99.
- Wagner H.R., *The Cartography of the Northwest Coast of America to the Year 1800*, Berkeley 1937.

mgr **Lucyna Szaniawska** jest członkiem Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN, byłym pracownikiem Zbiorów Kartograficznych Biblioteki Narodowej w Warszawie.
e-mail: lucyna-szaniawska@wp.pl

Data zgłoszenia artykułu: 18 października 2021

Data przyjęcia do druku: 29 października 2021